

БІЛІНГВІСТИЧНЕ НАВЧАННЯ ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ ГЛУХИХ ДІТЕЙ

Проблеми забезпечення прав дітей є предметом вивчення багатьох дослідників у галузі юриспруденції (В. Боняк, О. Карпенко, В. Кулапов, В. Москалюк, В. Тарасенко, Т. Тітова та ін.), педагогіки (Н. Агаркова, Н. Бастун, В. Загрева, О. Караман, І. Ковчина, Т. Лодкіна, Ж. Петрочко та ін.), соціології (П. Городецька, А. Сазонова, М. Соколова, Г. Чигрина та ін.), історії (В. Гавва, Г. Коровянський, Н. Міннікова, О. Шинкарьова, та ін.).

Відправним документом, яким визначено нову модель ставлення до дітей, стала Конвенція про права дитини (прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.89 р. та ратифікована Україною у лютому 1991 року), відповідно до положень якої повага до думки, поглядів, особистості дитини має стати нормою не лише загальнолюдської культури, а й права. Стаття 29 зазначеного документу проголошує, що освіта дитини має бути спрямована, зокрема, на виховання її культурної самобутності. Стаття 30 закріплює право дітей, які належать до етнічних, релігійних або мовних меншин, на користування своєю культурою, сповідання своєї релігії та користування рідною мовою. Зазначені статті закріплюють права дитини, що характеризують її як активного члена суспільства.

Стаття 30 Конвенції про права інвалідів (прийнята резолюцією № 61/106 Генеральної Асамблеї ООН від 13.12.06 р. та ратифікована Україною в грудні 2009 р.) фактично прирівнює інвалідів по слуху до мовної меншини: «Інваліди мають право нарівні з іншими на визнання й підтримку їхньої особливої культурної та мовної самобутності, зокрема жестових мов і культури глухих». Про необхідність держави сприяти засвоєнню жестової мови та заохоченню мовної самобутності глухих говориться й у статті 24 цього документу.

Таким чином, глухій людині надається право на максимально можливе для неї самовираження в громадському житті, творчості, трудовій діяльності тощо. Завданням держави є така організація її соціальної підтримки, при якій

людина, усвідомлено обираючи свій шлях, може повністю реалізувати себе як своєрідна й самобутня особистість. Отже, сучасне суспільство розглядається сьогодні не як унітарний соціум, де кожен має відповідати деякому єдиному стандарту, а як сукупність мікросоціумів, що різняться за культурними, мовними та іншими ознаками. Розвиток та соціальне благополуччя суспільства залежить від успішності взаємодії мікросоціумів, члени яких мають повне право на реалізацію своїх громадянських прав.

В дослідженнях російських науковців В. Базоева та В. Пальонного [2; 6] показано, що культура глухих з одного боку відбиває особливості субкультури їхнього мікросоціуму (глухі мають свою мову, свій фольклор, свою історію й традиції, своїх митців, спортсменів тощо), а з іншого – є складовою загальнолюдської культури, оскільки ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Провідною ознакою мовної культури глухих людей є використання національної мови жестів у спілкуванні із друзями й у різних ситуаціях повсякденного життя.

У дослідженні В. Пальонного [6] обґрунтовано, що інформація про людей, позбавлених слуху, які досягли значних успіхів у різних галузях культури, науки, техніки, спорту тощо, формує та розвиває в глухих дітей прагнення до самореалізації, запобігає виникненню в них комплексу неповноцінності, пов'язаного з відсутністю слуху, сприяє становленню в дітей активної життєвої позиції.

В працях Г. Зайцевої [4] показано, що використання жестової мови як повноцінного та «повноправного» засобу навчання глухих дітей сприяє кращому формуванню в них знань, умінь та навичок, передбачених навчальними програмами.

Метою статті є характеристика білінгвістичного підходу до навчання глухих дітей у контексті реалізації їх права на культурну та мовну самобутність.

Для нашого дослідження важливими є визначені В. Базоевим, Г. Зайцевою, В. Пальонним та С. Кульбідію дві концепції глухоти – медична та

соціокультурна, в межах яких глухота й ставлення суспільства до глухої людини набувають різного сенсу [2; 4-6].

В Україні, як і на теренах колишнього Радянського Союзу, тривалий час офіційно існувала лише медична концепція, згідно якої порушення слуху – це захворювання, що потребує медичного втручання. Наслідки цього захворювання і, перш за все, відсутність усного мовлення, потребують педагогічного втручання. Ці порушення приводять до утруднення соціальної адаптації глухої дитини. Головна мета професійного втручання – усунення або максимально можливе зменшення негативного впливу самого захворювання та його наслідків на розвиток дитини. В майбутньому це має забезпечити глухій людині рівні можливості для активної участі в житті чуючого суспільства.

Основні психолого-педагогічні дослідження, які проводяться в рамках медичної концепції глухоти, звичайно ж пов'язані з розвитком слухового сприймання й формуванням усного мовлення глухих дітей. Так, у 50-х роках минулого століття радянський сурдопедагог С. Зиков і його співробітники розробили комунікативну систему навчання глухих дітей, що ґрунтується на врахуванні соціальної сутності й комунікативної функції мови, а також врахуванні своєрідності мовленнєвого розвитку дитини при порушенні слуху. Найважливішими положеннями комунікативної системи є формування й розвиток мовлення глухих дітей в умовах предметно-практичної діяльності; цілеспрямована робота з розвитку мислення у зв'язку із засвоєнням мови; організація спеціального мовленнєвого середовища, в якому виникає природна потреба в мовленнєвому спілкуванні. Отже, завдяки комунікативній системі навчання, глухі діти мають засвоювати мовлення як засіб спілкування, користуватися ним на всіх етапах навчання й в умовах соціальної взаємодії. Сьогодні, завдяки збільшенню можливостей слухопротезування й надання глухим дітям корекційно-педагогічної допомоги в ранньому віці, широкому використанню звукопідсилювальної апаратури в освітньому процесі, комунікативна система навчання одержала новий імпульс для подальшого розвитку.

Зазначимо, що важлива роль словесної мови в когнітивному й соціально-емоційному розвитку глухих дітей є загально визнаною (Р. Боскіс, Т. Власова, Л. Віготський, О. Дячков, В. Засенко, Н. Засенко, С. Зиков, Л. Фомічова, М. Ярмаченко та ін.). Вільне володіння мовою забезпечить глухим дітям можливість отримання інформації, представленій в друкованому вигляді, а також користування сучасними технічними засобами й технологіями передачі інформації (факсом, мобільним телефоном, електронною поштою тощо). Проте російські науковці В. Базоев та В. Пальонний, активісти Всеросійського товариства глухих, люди, які самі мають порушення слуху, вважають, що повна соціальна інтеграція є прийнятною лише для осіб з хорошими залишками слуху. Глухим, навіть за сприятливих умов, рідко вдається повністю подолати комунікативний бар'єр у взаєминах з людьми, якічують. У підлітковому та юнацькому віці глухі намагаються вибрати друзів із числа тих, з ким можна спілкуватися жестовою мовою. Якщо ж глухі живуть винятково серед людей, якічують, то вони, на думку цих науковців, рідко бувають щасливі. Добре, якщо чуючі батьки знайдуть пару своїй глухій дитині. Самим це зробити важко: позначаються роки батьківської опіки, розвиваються інфантилізм або неправильна самооцінка; через установку «я – такий, як усі» та необхідність постійно їй відповідати, глуха людина зазнає постійної моральної та емоційної напруги [2, с. 202-204].

Новою та незвичною для нашої свідомості є соціокультурна концепція глухоти, яка почала формуватися в країнах Західної Європи у 90-х роках минулого століття. Соціокультурна концепція розглядає глухоту як особливий, непатологічний стан людини. Глухі люди не мають медичних проблем, пов'язаних з порушенням слухом, та не потребують спеціальних реабілітаційних заходів. Свою потребу в самоствердженні глуха людина реалізує через групове членство, і ця потреба мотивує її бажання оцінювати групу глухих позитивно. Людина ідентифікує себе як члена співтовариства глухих, привласнюючи відповідні цінності, погляди, норми, моделі поведінки тощо; така самоідентифікація включає глуху людину в систему соціальних взаємин,

забезпечуючи тим самим захист життєвих інтересів і реалізацію основних потреб у розвитку й самовираженні. Підкреслимо, що співтовариство глухих – це не просто співтовариство людей з порушеннями слуху, які спілкуються жестами. Воно створюється завдяки спільним інтересам та спільним цінностям. В усьому світі товариства глухих мають свої підприємства, будинки культури, бази відпочинку, клуби, музеї, театральні колективи, спортивні команди з різних видів спорту, видавництва та друковані органи. В таких співтовариствах є видатні люди – актори, художники, спортсмени, громадські діячі, відомі не лише в своїх країнах, а й за їх межами. Діяльність Українського товариства глухих докладно висвітлюється в його друкованому органі – газеті «Наше життя», а також у публіцистичних й довідкових матеріалах цієї громадської організації.

Отже, глухота поєднує людей в особливі культурно-лінгвістичні меншини. Тим, хто не хоче інтегруватися в «суспільство чуючих», тим, хто ідентифікує себе як члена співтовариства глухих, має бути надане право жити відповідно до установок свого мікросоціуму, розвивати свою субкультуру та свою жестову мову. Реалізація цього права гарантує справжню рівність глухих людей із представниками «більшості», а також із членами інших меншин (релігійних, культурних, етнічних тощо) та забезпечує включення мікросоціуму глухих у суспільство.

Наукові дослідження прихильників соціокультурної концепції спрямовані на вивчення культури мікросоціуму глухих (історії, мистецтва, жестової мови тощо) і визначення стратегії освіти глухих дітей як продовжувачів культурних традицій цього співтовариства. У навчанні глухих дітей в рамках соціокультурної концепції визнається за доцільне використання білінгвістичного підходу – застосування двох засобів навчального процесу, що мають рівний статус – національної мови (в усній, письмовій і дактильній формах) і національної жестової мови.

На підставі вивчення та узагальнення закордонного досвіду, Г. Зайцевою було встановлено, що глухі діти, які добре володіють жестовою мовою, мають

істотно вищий рівень розвитку національної словесної мови. Цей факт можна пояснити тим, що накопичений глухими дітьми глухих батьків за допомогою жестової мови запас понять допомагає їм опанувати словесну мову.

В ході досліджень Т. Богданової, Г. Зайцевої, Н. Мазурової, В. Петшака [3; 4] були вивчені особливості розвитку глухих дітей, що виховуються глухими батьками. Було встановлено, що повноцінна комунікація за допомогою жестової мови, процес оволодіння якою дітьми в цих родинах відбувається в повній відповідності із закономірностями, виявленими при становленні словесної мови дітей, якічують (збігаються часові параметри появи перших слів і жестів, їх функції, характер помилок тощо), дозволяє глухим дітям глухих батьків випереджати в розвитку своїх глухих однолітків, у яких батькичують. Також було встановлено, що емоційні взаємини між глухою дитиною та глухими батьками є подібними до аналогічних взаємин в родинах, де діти й батькичують. На початку підліткового віку в глухих дітей, які мають глухих батьків, виявляються приблизно рівні позитивні емоційні взаємини з матір'ю, батьком, братами й сестрами. Емоційне благополуччя глухої дитини в такій родині обумовлено, на думку В. Петшака, тим, що при спілкуванні жестовою мовою, зрозумілою обом сторонам, досягається більш повний контакт і взаєморозуміння. На відміну від глухих батьків, батьки, якічують, не можуть налагодити настільки ж успішне спілкування зі своїми дітьми за допомогою невеликого набору слів і фраз, уже засвоєних дітьми, а також природних жестів. У глухих дітей молодшого шкільного й підліткового віку, які мають чуючих батьків, виявилось менше позитивних емоційних проявів до батьків, ніж у дітей, якічують, або глухих, які мають глухих батьків.

У дослідженнях Т. Богданової та Н. Мазурової отримано дані про особливості особистості глухих дітей. Так, діти, якічують, характеризувалися досить високим показником допитливості (75%), глухі діти глухих батьків – більш низьким показником (65%), глухі ж діти чуючих батьків – найнижчим (45%). Розглядалася й така особливість особистості, як прагнення до лідерства, домінування в групі однолітків. Найвищий показник виявили глухі діти з родин

глухих (45%). Дещо нижчим цей показник був у дітей чуючих (30%), а найнижчим – у глухих дітей, батьки яких що чують (18%). По схильності до самотності, відгородженості найвищий показник виявили глухі діти батьків, які чують (40%). У дітей, які чують, і глухих дітей з родин глухих даний показник коливався від 0 до 20%. Вони, як правило, бачили себе або усередині групи однолітків, або поблизу неї.

Ці дані переконливо засвідчують значно вищий рівень розвитку глухих дітей, які виховуються глухими батьками, порівняно з глухими дітьми, які виховуються батьками чуючими. Очевидно, в даному випадку можна говорити про відсутність або наявність комунікативного бар'єру між батьками та дітьми, що уможлиблює або навпаки, унеможлиблює передачу дітям життєвого й соціального досвіду батьків.

Ґрунтовні дослідження лінгвістичних основ жестової мови, можливостей та особливостей використання жестової мови як засобу навчання глухих дітей і дорослих були здійснені радянським, а потім російським вченим Г. Зайцевою. Зокрема, в результаті цих досліджень було встановлено наступне:

- переважна більшість глухих людей є білінгвами, які у спілкуванні використовують жестову та вербальну мови; жести мови є основним засобом міжособистісного спілкування нечуючих;
- у сучасному цивілізованому суспільстві жести мови розглядається як мова мікросоціуму нечуючих;
- сучасне цивілізоване суспільство визнає статус нечуючих як лінгвістичної меншини;
- сучасні педагогічні системи розглядають жести мову і як засіб, і як предмет навчання нечуючих дітей.

Також Г. Зайцевою було доведено, що жести мови є однією з природних мов людства та являє собою високорозвинену лінгвістичну систему, що має своєрідну та складну граматичну структуру. Переконливо було показано, що жести мови є важливим компонентом комунікативної та когнітивної діяльності глухих, найбільш ефективним засобом їх

міжособистісного спілкування. Повноцінна комунікація за допомогою жестової мови в родині глухих дозволяє глухим дітям з цих родин випереджати своїх глухих однолітків з родин чуючих у розвитку та задоволенні комунікативних потреб. Зважаючи на результати досліджень, було зроблено висновок, що педагогічна стратегія навчання глухих дітей словесної мови як другої мови є достатньо ефективною [4, с. 397-400, 411, 426, 477, 553]. У 1992 році в Москві професором Г. Зайцевою була заснована білінгвістична гімназія для глухих дітей.

В Україні жстова мова глухих отримала статус засобу навчання у 2004 році (згідно доповнення до статті 23 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», прийнятому Верховною Радою України 15.06.04 р.). Необхідність цілеспрямованої організації білінгвістичного навчального середовища, в якому жстова й словесна мови використовуватимуться як рівноправні засоби розвитку та соціалізації дітей з порушеннями слуху була науково обґрунтована С. Кульбідю [5].

З метою забезпечення вивчення української жстової мови у спеціальних загальноосвітніх школах для дітей глухих та зі зниженим слухом відповідно до наказу МОН України від 11.09.2009 р. № 852 «Про введення навчального предмета «Українська жстова мова» та внесення змін до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» у 2009/2010 навчальному році у зазначених навчальних закладах введено навчальний предмет «Українська жстова мова». Вивчення жстової мови розпочинається дітьми з підготовчого класу і триває весь термін перебування дитини у школі. Основними завданнями вивчення даного предмету є досконале оволодіння дітьми рідною (першою) мовою – мовою нечуючих людей; формування бази для успішного засвоєння дітьми другої мови – словесної; пізнання і оволодіння двома культурами: чуючої та нечуючої спільнот; оволодіння українською жстовою мовою як засобом засвоєння навчального матеріалу [1]. Аналіз змісту даної програми показав, що в роботі з дітьми молодшого шкільного віку увага

приділяється ідентифікації дитини як члена родини та члена класного й шкільного колективів; в середній школі формується національна самосвідомість дітей; в старшій – здійснюється ідентифікація дітей як членів спільноти глухих людей.

Згідно наказу МОНмолодьспорту України № 568 від 10.06.11 р., для викладання даного предмету у системі ВНЗ планується започаткування підготовки фахівців за спеціальністю «вчитель української жестової мови».

Зазначимо, що прихильники і медичної, і соціокультурної концепцій глухоти переслідують єдину мету: забезпечити глухим дітям рівні права й можливості для максимальної самореалізації себе як особистості в сучасному суспільстві. Але шляхи для цього вибираються різні і, відповідно, по-різному формулюються основні завдання й обираються різні методи, зокрема, мовні засоби педагогічного процесу. Сутність розбіжностей полягає в тім, що прихильники медичної концепції глухоти найбільш ефективний шлях бачать у прямому включенні глухих дітей в життя чуючого соціуму. А прихильники соціокультурної концепції відстоюють ідею, що найбільш доцільний шлях становлення особистості глухої дитини полягає, передусім, у її соціалізації в субсоціумі глухих, з його культурою та мовою. Успішність соціалізації та інтеграції глухої дитини в життя сучасного суспільства залежить від усвідомлення нею себе як члена спільноти глухих – рівноправної спільноти серед інших спільнот суспільства.

Зазначимо також, що створення альтернативних педагогічних систем є надзвичайно актуальним для глухих дітей, оскільки такі діти дуже різні. Особливості їхнього розвитку, зокрема здатність до оволодіння мовою, залежать від віку та причини втрати слуху, місця ураження слухового аналізатора, наявності супутніх захворювань, умов виховання тощо. Все це обумовлює необхідність створення альтернативних систем навчання, які забезпечать максимально сприятливі умови для розвитку всіх категорій глухих дітей. Для деяких з них можливим і доцільним є шлях інтеграції, спільне навчання з дітьми, які чують нормально. В Україні дослідження в цьому

напрямі ведуться А. Колупаєвою, С. Литовченко, Б. Морозом, О. Савченком, О. Таранченко та ін. Для інших дітей за основу може бути прийнята традиційна система навчання, що реалізується у спеціальних школах, проте ця система потребує подальшого вдосконалювання і, зокрема, ефективного поєднання у навчальному процесі словесної та жестової мов як основи всебічного розвитку особистості глухого дитини (Н. Адамюк, В. Засенко, С. Кульбіда, та ін.).

Звичайно, не всі глухі ідентифікуватимуть себе як членів мікросоціумів глухих. Хтось із глухих захоче жити «у світі чуючих», хтось – «у двох мирах». Найголовніше в ідеї альтернативних підходів до освіти глухих дітей – діалог різних культур і виховання вільної людини. Але щоб скористатися правом вибору, діти повинні мати відповідну підготовку, а їхні батьки – вичерпну інформацію. Глухі діти мають добре володіти українською мовою – мовою національної культури та засобом спілкування більшості своїх співгромадян. Також глухі діти мають добре знати українську жестову мову – мову міжособистісної комунікації та культури глухих. Тоді діти, які вирішать відразу інтегруватися в «світ чуючих», зможуть це зробити. А діти, які ідентифікуватимуть себе як членів мікросоціуму глухих, підуть шляхом включення в суспільство через свій мікросоціум, беручи активну участь в його діяльності, розвиваючи свою мову, культуру й традиції.

Викладене вище дає підставу для наступних висновків. Зміна менталітету сучасного цивілізованого суспільства, відкидання стереотипів стосовно людей з порушеннями слуху обумовили формування нової соціокультурної концепції, у рамках якої глухі люди розглядаються як представники культурної лінгвістичної меншості. Дана концепція стала поштовхом до визнання статусу жестової мови не лише як засобу міжособистісного спілкування, а й засобу навчання глухих дітей. Білінгвістичний підхід у навчанні дозволяє враховувати інтереси й захищати громадянські права людей, які ідентифікують себе як членів соціокультурних меншин глухих.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамюк Н. Б. Програма-комплекс «Українська жестова мова»

/ Н. Б. Адамюк. – К, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/4331-metodichniy-rozd%D1%961-programi-kompleksu-ukrayinska-zhestova-mova>

2. Базоев В. З. Человек из мира тишины / В. З. Базоев, В. А. Паленный. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2002. – 815 с.
3. Богданова Т. Г. Сурдопсихология : учеб. пособие / Т. Г. Богданова. – М. : Academia, 2002. – 220 с.
4. Зайцева Г. Л. Жест и слово : научные и методические статьи / Г. Л. Зайцева. – М. [б. и.], 2006. – 627 с.
5. Кульбіда С. В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / С. В. Кульбіда. – К., 2010. – 43 с.
6. Паленный В. А. Особенности культурологической подготовки старшеклассников школ для лиц с нарушением слуха : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Коррекционная педагогика» / В. А. Паленный. – М., 2002. – 16 с.

Анотація

В статті схарактеризовано білінгвістичний підхід до навчання глухих дітей у контексті реалізації їх права на культурну та мовну самобутність.

Ключові слова: глухі діти, білінгвізм, жестова мова.

Аннотация

В статье охарактеризован билингвистический подход к обучению глухих детей в контексте реализации их права на культурную и языковую самобытность.

Ключевые слова: глухие дети, билингвизм, жестовый язык.

Summary

In the article bilingual approach to teaching of deaf children in the context of realization their right to cultural and linguistic identity is characterized.

Keywords: deaf children, bilingualism, sign language.